

ANATOMIJA I SUDBINA*

Uloga biologije u Platonovu pogledu na ženu

Filozofe je, od najranijih Grka, zanimalo problem promjene; jedan vid ovog problema, koji je potaknuo širok interes, priroda je stvaranja ili reprodukcije. Kako dijete nastaje od dvoje odraslih, koja je uloga svakog od roditelja, kako se provodi seksualna diferencijacija, zašto djeca nalikuju na rođake i kako se duša usađuje u embrion? U odgovorima na ovakva pitanja filozofi su počeli promišljati prirodu i ulogu žene, njezine tjelesne karakteristike počele su dobivati metafizičku važnost. Od Anaksimandra do Hipokrata, filozofi predsokratovci raspravljali su o problemima u okviru stvaranja. Iako je neslaganje bilo uobičajeno, većina je teorija smatrala da oboje, muškarac i žena, pridonose reprodukciji. Premda su mnogi filozofi nastavili pretrastati probleme začeca i u suvremenom dobu, znanstveni dokaz o prirodi spermatozoida i otkriće jajne stanice konačno rješavaju problem. Kasniji filozofi raspravljali su prvenstveno o ženi u političkom ili psihološkom kontekstu, radije nego u njezinu biološkom značenju.

Ali rana upotreba bioloških argumenata filozofski je zanimljiva i treba je ispitati iz nekoliko razloga. Prvo, ovi biološki pogledi, naročito Platonovi i Aristotelovi, pružaju nam prva značajnija istraživanja žena. Teorije o porijeklu i značenju spola, jednako kao i empirijska opažanja, ponudili su se kao dokazi o prirodi žene; oni predstavljaju argumente iz kojih se, čini se, izvlače drugi, nebiološki zaključci. Drugo, ovi pogledi služe kao primjeri mnogim teorijama o ženama koje vrijede i danas. Ispitivanje tih ranih argumenata pomoći će nam da razumijemo zašto su se neke ideje održale, čak i ako su se uzroci koji su ih podržavali izmijenili ili nestali. Treće, budući da se ti biološki argumenti ne nude samostalno već su dio šire teorije svakog filozofa, oni objašnjavaju zašto su pogledi na ženu filozofski važni.

Na primjer, često se primjećuje da se Platonove političke teorije o ženama ne čine dosljednima, posebno ako promatramo odnos između umjerenije 'Države' i strožih 'Zakona'. Moja je teza da se ta razlika može osvijetliti ispitujući Platonove misli o stvaranju i rađanju. On daje dva prikaza o porijeklu spolova: poetski govor Aristofana u 'Gozbi' i kasniju, direktniju verziju u 'Timeju'. Kako ćemo vidjeti, rasprava u 'Gozbi' prikazuje ženu u prikladnijem svjetlu. Kako se obično misli, 'Gozba' je napisana prije 'Države', a 'Timej' prije 'Zakona'. Smatram da se između 'Gozbe' i 'Timeja' promijenio Platonov biološki pogled na ženu i da se tada ta promjena odrazila u cijenjenim političkim djelima. Promjena u Platonovu mišljenju nije bila niti nagla niti potpuna, te se oba načina gledanja mogu naći u 'Državi' i u 'Zakonima'. Ali, vjerujem da je više nego slučajno što liberalizam 'Države' vjerno slijedi dublja značenja Aristofanova duhovitog govora, dok konzervativizmu 'Zakona' prethode kruti iskazi u 'Timeju'.

* Tekst je preveden iz knjige: Carol C. Gould and Marx W. Wartofsky, *Women and Philosophy (Toward a theory of liberation)*, Putnam's sons, New York, 1976. Prevela Andrea Feldman.

U 'Gozbi' Platon daje mitski prikaz o porijeklu spolova:

'A pre svega, treba da upoznate prirodu ljudsku i njene sudbine. Jer, nekadašnja naša priroda nije bila ista kakva je sada nego drukčija. Isprva su bila tri ljudska roda, ne kao sada samo dva, tj. muški i ženski, nego je bio još i treći, koji je pripadao i jednome i drugome rodu i od koga je danas još samo ime ostalo, a njega sama je nestalo: muško-ženski (androgini) rod, naime, bio je tada jedno i po liku i po imenu, sastavljen od oba roda, i muškog i ženskog, a sada nije ništa do samo ime koje se nada za porugu.'¹

Svaki od ove tri vrste bića imao je četiri noge i ruke i

'hodio bi kao oni što u kovitlac skaču i pritom pružaju noge u vis i preturaju se u krugu.'²

'A što su bila tri roda i što su imala takav oblik, to je došlo otuda što je muški rod prvobitno potekao od sunca, ženski od zemlje, a onaj u kome ima dela i jedan i drugi rod, od meseca, jer i mesec ima dela i u jednom i u drugom rodu; a okrugli bili su i oni sami i njihov hod zato što su bili slični svojim roditeljima. Bili su strašni snagom i jačinom, i imali su krupne misli, štaviše: udarali su na bogove, i ono što Homer govori o Efijaltu i Otu da su pokušali otvoriti put na nebo kako bi navalili na bogove, to važi za njih.'³

Bogovi ih nisu htjeli uništiti, jer se dogodilo da su počeli uživati u žrtvama koje su ljudi prinosili; pa ipak, željeli su da ljudi budu manje moćni. Zeus je smatrao da će, ukoliko bi rascijepio svaku osobu, biti upola jaki, ali će ih biti i dvostruko više — o-
ba rezultata odgovaraju bogovima.

'Tako reče, pa stane rasecati ljude na dve polovine, kao oni koji rasecaju oskoruše radi sušenja, ili kao oni koji dlakama razrezuju jaja. A koga bi rasekao, naređivao bi Apolonu da mu i lice i polovinu vrata okreće prema raseku, da bi čovek, posmatrajući svoj rasek, bio smireniji, a ostalo, naređivao bi mu, da isceljuje.'⁴

Koža na rani je zarasla, i sve su se bore izgadile osim nekoliko oko pupka, koje su ostale da bi nas podsjećale na davne patnje. Te su polovice nastavile lutati naokolo „pune žudnje da se srastu“⁵. Ali počele su umirati, jer nijedna nije mogla učiniti išta bez druge, a kako se svaka polovica još uvijek parila sa zemljom, ljudski rod se nije množio.

'Premetne im, dakle, stidne udove naprijed, i time učini da su posredstvom njihovim rađali jedno u drugom i to posredstvom muškoga u ženskom, a to

¹ Citirano prema: Platon, *Ijon — Gozba — Fedar*, preveo Miloš N. Đurić, Kultura, Beograd, 1970, (189 d-e), str. 52.

² *Ibid.* (190 a), str. 53.

³ *Ibid.* (190 b), str. 53.

⁴ *Ibid.* (190 e), str. 54.

⁵ *Ibid.* (191 a), str. 54.

radi toga da bi u zagrljaju, ako bi se sastalo muško sa ženskim, decu rađali i da bi potomstva bilo, a ako bi se sastalo muško sa muškim, da bi bar zadovoljavali svoju žudnju u grljenju i smirivali se, pa se predavali radu, i inače starali se za ostali život⁶

Ovo objašnjava našu prirodenu sklonost jedno za drugog, i zašto neki ljudi više vole seksualne partnere istog spola (izvorno su bili cijela žena ili muškarac), a zašto ostali više vole suprotan spol (oni su izvorno bili hermafroditi). Zbog toga, „ja uopšte o svima, kako o muškarcima tako i o ženama, tvrdim da bi samo na taj način rod naš mogao postati srećan kad bismo postigli cilj Erosa, i svatko se namerio na svoga ljubimca koji mu pripada, i time se vratio u svoju prvobitnu prirodu.“⁷

Pogledajmo sada prikaz u *'Timeju'*. Pošto je bog stvorio ostatak svemira, pomiješao je ponovo elemente, iako nisu bili onako čisti kao prije:

‘Kada je, dakle, sastavio tu celinu, porazdelio ju je na onoliki broj duša koliko ima zvezda, dodelivši svakoj zvezdi po jednu, pa im pokazao, uzdignuvši ih u nekakva kola, prirodu svemira i objavio neumitne zakone: da prvo rođenje bude jedno te isto za sve, kako bog ne bi nikome ništa uskratio; da duše, pošto su bile rasejane svaka na svoj odgovarajući organ vremena, postanu onaj najpobožniji deo živih bića; da s obzirom na dvopolnost ljudske prirode, jači bude onaj pol koji je kasnije nazvan muškim.’⁸

22 Pošto su duše smještene u tijela, bilo je potrebno da imaju jednaku sposobnost osjeta i uz to da posjeduju ljubav, užitak, bol, strah, ljutnju i slične emocije.

‘Oni koji budu njima vladali živeće pravedno, a oni koji budu pod njihovom vlašću, živeće u nepravdi: Onaj pak koji je časno proživio njemu određeno vreme, otići će ponovno u boravište zvezde koja mu je namenjena i voditi tamo blažen život sličan (životu zvezde). Onaj, naprotiv, koji takav život ne ostvari, drugim će se rođenjem preobraziti i poprimiti žensku prirodu, pa ako i dalje istraje u svojoj zlobi i ne odustane od iskvarenosti, preobražavaće se uvek u onu životinju s čijom je prirodom u skladu vrsta njegove izopačenosti. I dok se tako bude menjao, njegove muke neće prestati sve dok povučen kružnim kretanjem istog i jednolikog u sebi, tu silnu navalu koja je prirasla uz njega, proizašlu iz vatre, vode, vazduha i zemlje, bučnu i nerazumnu, ne savlada razumom i ne dospe u oblik svog prvobitnog i najboljeg stanja.’⁹

Sad ćemo ispitati odlučne razlike između *'Gozbe'* i *'Timeja'* u prikazima o porijeklu žene.

⁶ *Ibid.* (191 c), str. 55.

⁷ *Ibid.* (193 c), str. 57.

⁸ Citirano prema: Platon, *Timej*, prevela Marjanca Pakiž, Velika edicija Ideja, Beograd, 1981, (41 b-d – 42 a), str. 80/81.

⁹ *Ibid.* (42 b-c), str. 81.

U verziji *'Gozbe'* žene su stvorene direktno od bogova, isto kao muškarci i hermafroditi; žene dolaze iz zemlje, a muškarci od sunca, ali vjerovatno su stvoreni u isto vrijeme i imaju isto prvobitno porijeklo u bogovima. Nadalje, žene su cjelovita bića unutar samih sebe, upravo kao i muškarci: one nisu podređene ili sporedne po važnosti nego jednake. Pošto su se sva tri spola razdvojila, svaka polovica je nepotpuna bez druge. Muškarci kao i žene samo su polovica ličnosti bez partnera. Bogovi su formulirali seksualnu reprodukciju ljudi tako da se ljudski rod nastavlja, seksualni odnosi osiguravaju način na koji obostrano spajanje biva produktivno, te ljudska misao može biti slobodna za bavljenje drugim stvarima.

Ali u *'Timeju'* su se dogodile mnoge promjene. Ovdje su samo muškarci stvoreni direktno od bogova, dana im je duša i oni, koji žive ispravno, vraćaju se svojoj zvijezdi, dok oni, koji ne zadovolje, postaju žene. Biti žena je kazna, podređeno stanje. Muškarci su ovdje cjelovita bića po sebi samima, bez potrebe za ženom, ako su ispravni i bez seksualne funkcije. Ovaj pojam o spolu izrazito se razlikuje od teme obostrane potpunosti u *'Gozbi'*. Mijenja se također Platonov pojam o religioznoj prirodi žene. Dok u *'Gozbi'* oboje, muškarac i žena, prinose žrtve bogovima i pokušavaju ih nadvladati, u *'Timeju'* žena postoji samo zbog toga što je muškarac propustio da bude dobar. Muškarci i žene nisu religiozno jednaki nego, štoviše, žene, na osnovi svojeg porijekla, započinju život kao religiozno inferiorne. Živeći pravedno muškarci mogu postići „blagoslovljeno i primjereno postojanje“ svojim slijedećim rođenjem; najbolje čemu se žena može nadati je to da će postati muškarac.

Sada ćemo vidjeti načine na koje ova dva pojma o postanku i prirodi žene rezultiraju u protuslovnim pogledima o društvenoj ulozi žena. Zbog svog uvjerenja iskazanog u *'Gozbi'* – da žene i muškarci imaju jednaku bitnu prirodu i vrijednost – Platon često ukazuje na to kako bi trebalo da oni dobiju jednak odgoj i postupak pred zakonom. No ideje *'Timeja'* vode do zaključka da muškarci i žene imaju bitno različite prirode i da s njima treba različito postupati.

U *'Državi'* Sokrat taj problem shvaća ovako:

‘A ako bi se pokazalo da muški i ženski pol pokazuju različite sposobnosti za neki zanat ili neki drugi poziv, onda ćemo reći da svakome od njih moramo odrediti onaj za koji je sposoban. Ali ako se oni razlikuju samo u tome što ženski rod rađa, a muški oplodava, onda ćemo reći da time nije dokazano ništa što bi bilo protivno smislu našeg tvrđenja o različitosti između muškarca i žene, pa ćemo i dalje verovati da naši čuvari i njihove žene treba da obavljaju iste poslove.’¹⁰

Same razlike u reprodukciji ovdje ne opravdavaju različite socijalne uloge koje su dodijeljene ženama: „Nema, prema tome, nikakvog posla u upravi države koji bi pripadao ženi, zato što je žena, niti muškarcu zato što je muškarac“¹¹. No nisu ni re-

¹⁰ Citirano prema: Platon, *Država*, preveo Albin Vilhar, Kultura, Beograd, 1969, (454 e), str. 157.

¹¹ *Ibid.* (455 d), str. 158.

produktivne funkcije smatrane drugorazrednim osobinama, očito zbog toga (kako je prikazano u *'Timeju'*) što su spolne razlike rezultat različitih priroda; „nego su prirodne sposobnosti podjednako podjeljene među oba stvorenja, i u svima poslovima može po svojoj prirodi učestvovati žena, i u svima poslovima muškarac, samo je žena u svim slabija od muškarca.“¹² U tim odlomcima Platon odaje da je u nedoumici što se tiče važnosti spolnih razlika; to je isti problem s kojim se suočava između *'Gozbe'* i *'Timeja'*. Niti u biološkim ni u političkim raspravama ne ispituje zašto su žene inferiorne ili slabije, ili zašto se tako o njima misli. On se zapleo u dilemu, a da je nije ni svjestan. S jedne strane, muškarci i žene su slično stvoreni i imaju jednaku bitnu prirodu, spolne razlike nisu važne po sebi samima i nemaju većeg društvenog značaja. S druge strane, muškarci su više božanski po rođenju, spolne razlike su rezultat bilo superiorne ili inferiorne prirode i ukazuju na to da su potrebne odvojene uloge.

Prva, liberalnija struja vidljiva je u Platonovoj raspravi o čuvarima. Budući da nekim ženama, kao i nekim muškarcima, odgovara da budu čuvari, treba da dobiju odgoj koji će ih za to pripremiti: „Ako, dakle, želimo da žene upotrebljavamo za iste stvari za koje i muškarce, onda ih moramo istim stvarima i poučavati.“¹³ To će uključiti vježbanje gimnastike i glazbe, jednako kao i vojnu obuku. U *'Zakonima'* Atenjanin osuđuje odvajanje spolova u dobi od šest godina, kada bi trebalo početi njihovo obrazovanje.¹⁴ Djevojkama treba dozvoliti da se međusobno natječu, baš kao i dječaci,¹⁵ „žene se moraju vežbati u istim veštinama kao i muškarci“.¹⁶ Slijedeći ovu pretpostavku, svećenici mogu biti pripadnici obaju spolova¹⁷, a zakoni o uvredi¹⁸ i preljubu¹⁹ primjenjuju se jednako na žene i muškarce.

Druga, konzervativnija struja proizlazi iz strožeg pogleda na žene. Pošto je utvrdio da su zakoni namijenjeni muškarcima izvrsni, Atenjanin kaže:

'Ali, zakon se nije pri tome postarao i za žene onako kako treba, pa tada nije uveden i propis da i žene zajednički ručavaju, i veći deo ljudskog roda, koji je po samoj prirodi tajanstveniji i lukaviji — to jest, žene — ostao je po strani jer se zakonodavac nije usudio da taj zadatak izvrši zbog teškoća koje su postojale. ... Jer, upravo zbog toga što je to bilo propušteno, nije zanemarena samo polovina, kao što bi se moglo očekivati, nego onoliko koliko je ženska priroda gora od muške u pogledu vrline, zanemareno je dvostruko više.'²⁰

¹² *Ibid.* (455 d), str. 158.

¹³ *Ibid.* (452 a), str. 153.

¹⁴ Citirano prema: Platon, *Zakoni*, preveo Albin Vilhar, BIGZ, Beograd, 1971, (794 c), str. 262.

¹⁵ *Ibid.* (834 d), str. 325.

¹⁶ *Ibid.* (804 e), str. 279.

¹⁷ *Ibid.* (759 b), str. 209.

¹⁸ *Ibid.* (882 c).

¹⁹ *Ibid.* (784 e), str. 249.

²⁰ *Ibid.* (780 e — 781 b), str. 243.

I kasnije:

'Jer, zakonodavac mora biti potpun čovek, ne samo pola čoveka. On ne sme žene ostavljati da se kindure i troše novac na raspustan život i ne sme da svoju brigu ograniči isključivo na muški rod, jer će tako umesto potpune sreće pribaviti samo polovinu srećnog života.'²¹

Takav odnos očituje se u različitim područjima društva. U odgoju žene bi nadgledale igre i obroke, dok bi muškarci poučavali.²² I svaki spol ima svoju vlastitu glazbu koja je iskazana „aktualnom prirodnom razlikom u spolu“²³. „Ono što je uzvišeno (u pevanju) i što ukazuje na hrabrost, mora se uvek zvati muževnim, a ono što više teži ka čednosti i umerenosti, to treba i u zakonu i u objašnjavanju isticati kao nešto što više pripada ženskom stvorenju.“²⁴ Po zakonu, doba određeno za brak i roditeljstvo je mnogo mlađe za ženu: žene se udaju između šesnaeste i dvadesete, dok muškarci moraju čekati do tridesete-tridesetpete godine.²⁵ Ali doba u kojoj mogu dobiti službeni položaj kasnije je za žene: on ga smije dobiti sa trideset, dok ona čeka do četrdesete godine.²⁶ Pravo zaruka drži ženin otac ili neki drugi rođak.²⁷ A „to su oni koji kao bolji nad gorima i uopšte uzev, kao stariji nad mlađima, to su dakle, roditelji iznad svoje dece, muževi nad svojim ženama...“²⁸ Žena se strože kažnjava za nepoštivanje roditelja.²⁹

Budući da Platon ne suprotstavlja direktno ovu dilemu, teško je za nas naći ikakav čvrst razlog za razlikovanje između ranijih i kasnijih radova. Ipak, jedna se spekulacija čini mogućom. Hipokrat s Kosa (460—380 pr.n.e.), poznati grčki liječnik, bio je Platonov suvremenik (427—347 pr.n.e.) i ponudio je mnogo teorija o stvaranju i biološkoj prirodi žene. Platon se poziva na Hipokrata u *'Fedru'*, čini se logičnim da su Platonu te teorije bliske. Hipokrat smatra da, iako su muškarci topliji i jači nego žene, oboje, muškarci i žene prinose sjeme u začecu: svaki od njih daje muško ili žensko sjeme, i njihova specifična kombinacija određuje djetetov spol i temperament.³⁰ Sjeme dopire iz svih djelova tijela, te ta pangeneza objašnjava kako se u embrionu stvara svaki dio tijela i, možda, zbog čega neka obličja kod djeteta nalikuju roditeljevima. Hipokrat također vjeruje u preformaciju: embrion u uterusu ne mijenja svoj oblik za vrijeme razvoja nego samo veličinu.³² Ove teorije, u suprotnosti s

²¹ *Ibid.* (806 c), str. 282.

²² *Ibid.* (795 d), str. 264.

²³ *Ibid.* (802 e), str. 276.

²⁴ *Ibid.* (802 e), str. 276.

²⁵ *Ibid.* (785 b), str. 250.

²⁶ *Ibid.* (785 b), str. 250.

²⁷ *Ibid.* (774 e), str. 233.

²⁸ *Ibid.* (917 a), str. 453.

²⁹ *Ibid.* (932 c), str. 479.

³⁰ Hippocrates, „Regimen I“ in Hippocrates, ed. by W. H. S. Jones, Cambridge, Harvard University Press, 1931, str. 265—266.

³¹ *Ibid.*, str. 239.

³² *Ibid.*, str. 263—265.

kasnijim Aristotelovim biološkim teorijama, daju ženama biološku ulogu po važnosti jednaku muškarčevoj.

Prikazavši Platonovo moguće poznavanje Hipokrata, te Hipokratove teorije o ženi, zanimljivo je primijetiti dugu Platonovu šutnju o ovom problemu, naročito kad se sjetimo vitalnog interesa ostalih filozofa iskazanog za područja stvaranja. I to je ključ koji bi nam mogao pomoći da shvatimo Platonove teškoće u formuliranju temeljitog, dosljednog stava o ženama. Platon ne ukazuje na stvaranje bilo na koji način sve do *'Timeja'*; čak i ovdje njegova najotvorenija izjava o fiziološkoj ulozi žena u začecu javlja se u analogiji koju koristi da bi objasnio prirodu oblika:

'U ovom trenutku treba imati na umu tri reda: onaj koji postaje, onaj u kojemu ovaj prvi postaje i onaj u sličnosti sa kojim se rađa postajući rod. U skladu s tim priliči da se onaj koji prima usporedi sa majkom, onaj koji je uzor sa ocem, a priroda između njih sa njihovim potomkom. Valja takođe zamisliti da ono u šta se ovo otisnuto umeće — budući da je taj otisak predodređen da na pogled bude raznolik i na sve načine šaren — nikako drugačije ne bi moglo biti dobro pripremljeno osim ako je samo bezoblično i lišeno svih onih likova koje će jednom primiti u sebe.'³³

Ovo gledište odbacuje Hipokrata i anticipira Aristotela: žena, kao materija, ne pridonosi niti oblikom niti sjemenom, ona samo osigurava mjesto za rast muškarčeva sjemena. Nadalje:

'Začetak svega toga bio je uslovljen postankom moždine, jer se u njoj niti života kojima je duša vezana za telo spajaju i čine koren smrtnog života.'³⁴

'Put kojim se sprovodi piće, kuda se tečnost, pošto prođe kroz pluća, ispod bubrega sliva u bešiku, odakle se opet, pod pritiskom vazduha, izbacuje napo- lje — izbušili su i povezali sa onim zgusnutim delom moždine, koji se polazeći od glave pruža do potiljka niz kičmu, a koji smo već u prethodnom govoru nazvali semenom.'³⁵

Ne postoji pangeneza, sjeme ne dopire iz svih dijelova tijela nego iz mozga i kičmene moždine. A embrion nije prethodno formiran mijenjajući samo veličinu nego je „bez oblika“³⁶. U svakom od ovih slučajeva Platon nije čuo Hipokratovo učenje i prihvaća pozicije o kojima će kasnije raspravljati Aristotel; ipak, za razliku od Aristotela, Platon nam ne nudi dokaze ili argumente za ono što smatra istinitim.

Vjerujem da za to postoji razlog. Kad je Platon bio mlađi, u češćim dodirima s Hipokratom i njegovim teorijama, u osnovi je prihvatio argumente o stvaranju. Njegovo prihvaćanje je objavljeno u prikazu stvaranja u *'Gozbi'*, usprkos upotrebi mita,

i u teoriji zakona prikazanoj u *'Državi'*, usprkos problemima dosljednosti. Budući da Platon u to vrijeme ne daje jasnu raspravu o stvaranju, možemo pretpostaviti ili da je njegovo prihvaćanje Hipokrata bilo samo pokušaj ili da ga sama stvar nije posebno zanimala. No, kako je njegovo razočaranje Hipokratom raslo, ili kako se povećavalo njegovo poniranje u problem, dalje promišljanje argumenata dovelo ga je do odbijanja Hipokrata. Da li je kao stariji Platon bio pod utjecajem nekog nepoznatog izvora ili čak mladog Aristotela — stvar je spekulacije. Za nas je važno da su se Platonovi biološki pogledi na ženu podvrgli promjeni i da se ta promjena odrazila u njegovim socijalnim i političkim teorijama.

Anne Dickason

³³ Platon, *Timej*, (50 c-d), str. 91.

³⁴ *Ibid.* (73 b), str. 118.

³⁵ *Ibid.* (91 a-b), str. 138.

³⁶ *Ibid.* (91 d), str. 138.